

הפשרת המתיחות בין איראן לערב הסעודית – היתכנות והשלכות לאזור ולישראל

יואל גוז'נסקי וסימה שיין

שורת אינדיקציות מצביעה על מאמץ הדדי של איראן וערב הסעודית לשפר את האווירה ביניהן ולהפיג את המתיחות, וכן על נכונותן ללבן מחלוקות באמצעות דיאלוג. ברקע המגעים בין המדינות הנדונים נמצאת המתקפה המיוחדת לאיראן על מתקני הנפט המרכזיים בממלכה ב-14 בספטמבר, שהשביתה זמנית כמחצית מתפוקת הנפט הסעודית. איראן המחישה כי גם אם אינה מעוניינת בהתדרדרות אזורית רחבה, היא מוכנה להסתכן מעבר למה שעשתה עד כה, מתוך ההערכה כי הן ארצות הברית והן ערב הסעודית אינן מעוניינות בהסלמה. כן הבהירה התקיפה האיראנית לריאד את חוסר הנכונות אמריקאית לפעול צבאית מול איראן, כמו גם את הפגיעות הרבה של מתקניה האסטרטגיים. מוערך כי התפנית ביחסי ערב הסעודית ואיראן, אם תתרחש, אינה צפויה להיות עמוקה וארוכת טווח. הסיבות הבסיסיות לעוינות ביניהן לא נעלמו, והנסיבות המשתנות באזור הן הממריצות אותן להפיג חלקית לפחות של המתיחות. נראה כי התפקיד האמריקאי הוא מהותי במגעים בין איראן לערב הסעודית וסביר כי ארצות הברית מודעת להם. אולם, נוכח האכזבה הסעודית מהעדר תגובה אמריקאית לתקיפת מתקני הנפט, כמו גם הלחץ בקונגרס נגד ערב הסעודית, ייתכן כי הסעודים מעדיפים לבחון אופציות גם ללא תלות בממשל האמריקאי. זאת, אף נוכח העניין הברור של הממשל ושל הנשיא טראמפ אישית בפתיחת מגעים ישירים עם איראן.

שורת אינדיקציות מצביעה על מאמץ להפיג את המתיחות בין איראן לערב הסעודית. הן איראן והן ערב הסעודית אותנו באחרונה כי ברצונן לשפר את האווירה ולצמצם את ביטויי העוינות ביניהן, וכן כי הן מייחסות חשיבות לדיאלוג ונכונות ללבן את המחלוקות. השר הסעודי לענייני חוץ, עאדל ג'ביר, אישר באמצעות חשבון הטוויטר שלו כי ערב הסעודית העבירה מסר לאיראן דרך "מדינה אחת", שלפיו פניה של ערב הסעודית היו מאז ומתמיד ליציבות אזורית ולביטחון. בכיר בלשכת ראש ממשלת עיראק, עבד אל-חסנאוי, חשף כי ערב הסעודית אישרה לראש הממשלה העיראקי, עבד אל-מהדי, לארגן פגישה עם איראן כצעד ראשון לקראת הפחתת המתיחות באזור, ויש אפשרות שזו, אם תתקיים, תיערך בבגדאד. גם ראש ממשלת פקיסטן, אימראן חאן, קיים בשולי עצרת האו"ם שהתקיימה בספטמבר שיחות שעסקו בצורך להפיג את המתיחות באזור עם יורש העצר הסעודי, מוחמד בן סלמאן, ובעקבותיה גם עם נשיא איראן, חסן רוחאני, והוא אף ביקר בשתי המדינות להמשך השיחות. במקביל, יו"ר המג'לס האיראני, עלי לאריג'אני, הצהיר כי טהראן מוכנה לפתוח בדיאלוג עם ערב הסעודית ומדינות נוספות באזור, טען כי דיאלוג איראני-סעודי יוכל לפתור בעיות ביטחוניות ופוליטיות רבות באזור, ובין השאר משתמעת מהדברים אפשרות לדיאלוג שיעסוק במלחמה הנמשכת בתימן.

היחסים בין ערב הסעודית לאיראן התדרדרו בראשית 2016, לאחר שערב הסעודית ניתקה את יחסיה הדיפלומטיים עם איראן על רקע ההתקפות על הנציגויות הסעודיות באיראן, שהתרחשו בעקבות ההוצאה להורג בערב הסעודית של השיח' השיעי, נימר אל-נימר. מוערך שלמוחמד בן

סלמאן הייתה תרומה לא מבוטלת לעוינות הגוברת בין המדינות. האחרון בכמה הזדמנויות נקט רטוריקה אנטי-איראנית, בחומרה שלא אפינה התייחסויות של שליטיה הקודמים של הממלכה, למשל כשהשווה את המנהיג העליון האיראני, עלי ח'אמנאה, להיטלר.

ברקע המגעים שנרשמו באחרונה בין שתי המדינות המתקפה שאירעה ב-14 בספטמבר על מתקני הנפט המרכזיים בערב הסעודית, שיוחסה לאיראן ואשר השביתה זמנית כמחצית מתפוקת הנפט הסעודית. המתקפה המחישה כי גם אם היא אינה מעוניינת בהתדרדרות אזורית רחבה, איראן מוכנה ליטול סיכונים גבוהים מבעבר, מתוך ההערכה כי הן ארצות הברית והן ערב הסעודית תימנענה מתגובה מאחר ואינן מעוניינות בהסלמה. ואכן, התגובה הסעודית הייתה מדודה ומינורית, ביחס הפוך למידת הנזק שנגרם, וכבעבר, ריאד נמנעה מהאשמת איראן במישרין, אלא העדיפה להדגיש את היות התקיפה פגיעה חמורה בביטחון של שוק האנרגיה העולמי, המצריכה לפיכך פעולה בינלאומית נחושה להגנת מתקני הנפט הסעודים. ארצות הברית ומדינות אירופה מצדן הצהירו כי המידע מצביע על איראן כמי שעמדה מאחורי התקיפה, אולם נמנעו מנקיטת פעולה ישירה נגדה. התקיפה האיראנית והיעדר התגובה האמריקאית המחישה לריאד את הפגיעות הרבה של מתקניה האסטרטגיים ואת נחישותו של הנשיא טראמפ שלא לפעול צבאית מול איראן.

זאת ועוד, המלחמה הנמשכת בתימן מדממת וערב הסעודית אינה מצליחה למנוע מהחות"ים, הנתמכים צבאית, פומבית וחשאית, על ידי איראן, לשפר עמדות. ההתקפה האיראנית ב-14 בספטמבר, כמו תקיפות איראניות שקדמו לה מאז מאי 2019, הבליטו את עליונותה של איראן במפרץ ואת פגיעותה של ערב הסעודית, יריבתה האזורית המרכזית, באופן שערער את החזית הערבית מולה וכרסם ברמת הביטחון של מדינות המפרץ הערביות באמינותה של המשענת הביטחונית האמריקאית.

במקביל, איחוד האמירויות הערביות (מאע"מ), שותפתה המרכזית של ערב הסעודית למלחמה בתימן, מצויה בתהליך התנתקות מהלחימה בתימן ומקיימת דיאלוג עם איראן. במסגרתו נפגשו לפני כחודש מפקדי חיל הים של שתי המדינות, ובאחרונה ביקר בטהרן היועץ לביטחון לאומי של מאע"מ ואחיו של יורש העצר והשליט בפועל, מחמד בן זאיד. בנוסף, דווח כי מאע"מ הפשירה 700 מיליון דולר מכספיה של איראן, שהיו בבנקים בתחומה. מאע"מ, נוסף לפקיסטן ולעיראק, לקחה גם היא על עצמה לנסות ולגשר בין ריאד לטהראן כדי להפחית את המתיחות במפרץ. גם מדינות אירופה רואות באיראן גורם חשוב לסיום המלחמה בתימן, ובאחרונה נמסר כי התקיימו מגעים חשאיים בין גורמים אמריקאים לחות"ים. יתר על כן, ריאד מוטרדת מהאפשרות שיפתח משא ומתן בנושא הגרעין בין ארצות הברית לבין איראן, כשנשיא ארצות הברית, דונלד טראמפ, חוזר ומבהיר את רצונו בדיאלוג ישיר עם ההנהגה האיראנית. ערב הסעודית מעוניינת להיות חלק מהפתרון ולא להישאר מחוץ לתמונה.

מכלול הנסיבות הללו מסמן שינויים בסביבה האסטרטגית של ערב הסעודית המחייבים את מנהיגיה לשקול התאמות מדיניות. האפשרות לפתיחת דיאלוג מעשי להפגת המתיחות עם איראן אינה פשוטה עבור ערב הסעודית, אולם מסתמן כי הסוגיה נדונה בינה לגורמים בינלאומיים המקורבים לאיראן.

היריבות בין איראן לערב הסעודית, מקורה במחלוקות גאו-פוליטיות ודתיות-אידיאולוגיות מהותיות, והיא רכיב מובהק בארכיטקטורה של המזרח התיכון בן זמננו. התחרות על השפעה באה לידי ביטוי בעיקר במאבק, המתנהל בזירות שונות, באמצעות בעלי ברית ושלוחים מטעם, אך שתי המדינות מעורבות גם במאבק ישיר, הכולל בין השאר ניסיונות חתרנות הדדיים באמצעים שונים. ערב הסעודית מוטרדת מהתנופה של איראן והכוחות הנאמנים לה בתימן, במיוחד על רקע הודעת מאע'י'ם על אודות כוונתה להסיג חלק מכוחותיה מתימן, וכן מהישגי איראן בזירות אחרות – סוריה ועיראק. מכאן המוטיבציה הסעודית לנסות ולהידבר עם איראן במטרה להגיע להסכמות בשורת סוגיות, בעיקר במדינות אלה. איראן מצידה ממשיכה לראות בערב הסעודית יריבה וגורם מרכזי בעידוד המדיניות האנטי אמריקאית נגדה, והיא אף מוטרדת מידיעות בדבר שיתוף פעולה מודיעיני ומבצעי בינה לבין ישראל. אי לכך, הפשרה ביחסים עם ריאד נתפסת בטהרן גם כחלק מהמאבק בבידוד שארצות הברית מנסה לכפות עליה.

סביר להניח, כי הפשרת היחסים בין ערב הסעודית לאיראן, אם אמנם תתרחש, לא תהיה מהותית וארוכת טווח. המשקעים השליליים בשני הצדדים עמוקים והסיבות הבסיסיות לעוינות לא נעלמו, אולם הנסיבות המשתנות באזור מהוות לשני הצדדים תמריץ למצב את עצמם מחדש ולהפיג, לפחות חלקית, את המתיחות ביניהם. לא ברור אם ארצות הברית מעורבת במגעים בין הצדדים אם כי סביר שהסעודים מרגישים חופשיים לקיימם נוכח האכזבה שלהם מהיעדר תגובה אמריקאית לתקיפת מתקני הנפט, כמו גם הלחץ בקונגרס נגד ערב הסעודית. ייתכן כי הסעודים מעדיפים לבחון בזהירות אופציות ללא תלות במדיניות הממשל – בפרט נוכח העמדה האמריקאית מול איראן והעניין הברור של הממשל עצמו ושל הנשיא טראמפ אישית בפתחת מגעים ישירים עם איראן.

גם אם אין לצפות חזרה ליחסים תקינים מלאים בין ערב הסעודית לאיראן, נראה כי בנסיבות הנוכחיות ועל רקע הנכונות, בעיקר מן הצד הסעודי, להפיג את המתיחות, יתכן שלפחות בטווח הקצר יירגע המתח בין ריאד לטהראן. אשר לטווח הארוך, לעומת זאת, ללא שינוי ברמת העוינות הבסיסית בין המדינות, ובפרט אם איראן תבצע תקיפה משמעותית נוספת נגד יעדים סעודים, תעלה הסבירות לתגובה סעודית/אמריקאית נגד איראן - במיוחד לאור עיבוי הכוחות האמריקאים בערב הסעודית.

לכל שינוי ביחסים שבין ערב הסעודית לאיראן השפעה על ישראל. ישראל בנתה על האינטרס המשותף לה ולמדינות המפרץ מול איראן כבסיס לשיתוף פעולה עמן - גם אם לא פומבי - כחלק משיפור היחסים עם המדינות הערביות הסוניות. אולם להבנתנו לישראל ולערב הסעודית אינטרסים משותפים גם בסוגיות אחרות, ביניהן המלחמה בדאע'יש וההתנגדות לאחים המוסלמים ולחמאס, כמו גם שימור היחסים המיוחדים עם ארצות הברית. וכאמור, גם אם נראה התקדמות במגעים בין האיראנים לסעודים, היא תהיה תוצאה של אינטרסים מצביים-אקטואליים ולא ביטוי לפתרון ממשי של בעיות היסוד.

בכל מקרה, מסתמן המשך המגמה של שינוי אד-הוק ביחסים בין ובתוך בריתות וחזיתות באזור עקב התפתחויות ביחסי הכוחות. לפיכך, על ישראל לעקוב אחר כל אלה על מנת שלא תימצא עצמה מופתעת וכדי לשמור על האינטרסים הביטחוניים שלה מול ההתפתחויות החדשות האפשריות. על ישראל להיערך למצב של היחלשות ערב הסעודית – התפתחות שמשמעותה תהיה

שנטל המאבק באיראן ייפול ברובו עליה. יתרה מכך, לאורך זמן, חוסר האונים הביטחוני של ערב הסעודית עלול לגרום לכך שהיא אף תגביר את השקעתה באמצעי לחימה מתקדמים, ותגבר בה המוטיבציה להשיג יכולת גרעינית צבאית.